

**MİLLİ GÖRÜŞ'TEN MUHAFAZAKAR DEMOKRASİYE: TÜRKİYE'DE 28
ŞUBAT SÜRECİ SONRASI İSLAMİ ELİTLERİN DÖNÜŞÜMÜ**

Mustafa BÖLÜKBAŞI*

Öz

Bu makale “28 Şubat sürecinden” sonra Türkiye’de post-İslamcı elitlerin geçirdiği dönüşümü incelemektedir. Temel tezimize göre AKP çevresinde toplanan post-İslamcı elitler Kemalist düzenin reddi yerine makul bir eleştirisini benimseyerek tek başına iktidar olabilecek bir kitle partisi oluşturmuştur. “Adil düzen” hayalinden vazgeçen post-İslamcılar ülkeyi küresel kapitalist sisteme entegre etmeyi tercih etmiştir. Küresel ve yerel dinamiklerin dönüşümünü iyi kavramış ve söylemlerini İslami çerçeveden demokrasi ve insan hakları çerçevesine kaydırmıştır. Bu noktada radikal Milli Görüş cephesinden ayrışarak “kabul edilebilir sınırlar” içinde yer almış ve böylece kendilerine meşru bir siyaset zemini yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş, Taşra Burjuvazisi, Muhafazakar Demokrasi, Neo-liberalizm, 28 Şubat Süreci, AKP.

166

**FROM NATIONAL OUTLOOK TO CONSERVATIVE DEMOCRACY: THE
TRANSFORMATION OF ISLAMIC ELITES IN TURKEY AFTER THE
FEBRUARY 28 PROCESS**

Abstract

This article examines the transformation of post-Islamic elites in Turkey after the “February 28 process”. According to our main thesis post-Islamic elites clustered around the JDP, have created a self-sustaining majority party through a moderate critique rather than an outright rejection of the Kemalist establishment. These post-Islamists, who have given up the dream of building a “just order”, have instead chosen to integrate Turkey into the global capitalist system. They have grasped well the transformation of global and local dynamics and shifted their rhetoric from a framework of Islam to democracy and human rights. At this point by dissociating from the radical

* Ar. Gör. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bolukbasim@yahoo.com

National Outlook front they have remained within “acceptable limits” and thus have created a legitimate political ground.

Keywords: National Outlook, Provincial Bourgeoisie, Conservative Democracy, Neo-liberalism, February 28 Process, JDP.

Giriş

Türkiye’de geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri boyunca devlet desteğiyle bir Türk burjuvazisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir yandan patronaj ilişkileri ile bir yerli burjuvazi palazlanırken, diğer yandan, Nüfus Mübadelesi(1923-24), Trakya Olayları(1934), Varlık Vergisi(1942), 6-7 Eylül Olayları(1955) sonucunda gayri-Müslim burjuvazi büyük ölçüde tırpanlanmıştır. Bu sayede Müslüman burjuvazi lehine bir kaynak transferi gerçekleştirilmiştir.¹ Tek parti dönemi boyunca oluşmaya başlayan bu batılı, seküler, Kemalist öğelere bağlı “modern burjuvazi”, 2. Dünya Savaşı boyunca önemli bir zenginlik elde etmiştir. Savaş sonrası dönemin dayattığı yeni koşullar Türkiye’nin liberal batı ülkelerine daha fazla yakınlaşmasına (IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne 1947’de, NATO’ya da 1952’de üye olmasıyla desteklenmiştir) ve sermaye çevrelerinin talepleri doğrultusunda küresel piyasalarla görece serbest ticaret ve açık ekonomi koşullarına dayalı bir eklemleme içerisinde olmasına yol açmıştır.² Yerli burjuvazi bu doğrultuda desteğini Demokrat Parti – Adalet Partisi çizgisine kaydırmıştır. Özellikle 1960’lardaki ithal ikameci dönemde patronaj ilişkileriyle iyice güçlenen “modern burjuvazi” giderek sermaye kapasitesini ve sanayileşme seviyesini arttırmış ve TÜSİAD(1971) adı altında örgütlenmiştir.

Aynı dönemde ürkek adımlarla ilerleyen geleneksel küçük Anadolu girişimcisi ile modern büyük İstanbul burjuvazisi arasındaki çatışma TOBB seçimleri ile belirgin hale gelmiştir. 1968 seçimlerini N. Erbakan

¹ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları* (İstanbul: İletişim, 2000).

² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2007* (Ankara: İmge, 2008).

ithalat teşviklerini bu küçük ve orta büyüklükteki taşra burjuvazisi lehine çevireceğini vaat ederek kazanmıştır. Ancak dönemin başbakanı Adalet Partili S. Demirel seçimi geçersiz saymıştır. Bunun üzerine Nakşibendi Tarikatı'nın desteğini alan N. Erbakan 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmiş, Ocak 1970'de de Milli Nizam Partisi'ni(MNP) kurmuştur. MNP, "taşralı küçük müteşebbisin sınıfsal çıkarlarını dinsel-kültürel bir siyasal söylem aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyerek korumak üzere 'milliyetçi ve mukaddesatçı' bir parti olarak" kurulmuştur.³

Kapatılan MNP yerine Ekim 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi(MSP) de benzer bir sınıfsal çizgi izlemiştir. Parti Ekim 1973'teki genel seçimlerde %11,8 oy alarak 48 milletvekili ve 3 senatörlük kazanmış ve Ocak 1974'te CHP ile yaklaşık 6 ay sürecek hükümette koalisyon ortağı olmuştur. 1977'de oranı %8,6'ya gerilemesine rağmen oy sayısını korumuş hatta arttırmıştır. MSP'nin kapatılmasıyla Temmuz 1983'te kurulan Refah Partisi(RP), Mart 1984 belediye seçimlerinde %4,76 oy alırken 1987 genel seçimlerinde bu oran %7,16'ya çıkmıştır. RP, Ekim 1991 genel seçimlerinde ise %16,9 oyla meclise 62 milletvekili sokmayı başarmıştır. 1994 yerel seçimlerinde %19 oy almış, İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını da kazanmıştır. Aralık 1995 genel seçimlerinde %21,4 oy oranı ile birinci parti olarak çıkan RP 1996'da Doğru Yol Partisi(DYP) ile koalisyon kurarak Haziran 1997'e kadar iktidarda kalmıştır.⁴

Milli Görüş Hareketi ve Taşra Burjuvazisinin Yükselişi

³ Güven Bakrezer, Yücel Demirel, "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (ed.), İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix, 2010), s. 154.

⁴ Seçim istatistikleri için bkz. <http://www.belgenet.net>, erişim tarihi 14.01.2011.

Milli Görüş Hareketinin bu yükselişinin arkasında, onun sınıf siyasetini belirleyen iki önemli eğilim vardır. İlki özellikle 1990 sonrası kazandığı belediyeler aracılığıyla kent yoksullarını, gecekondu kesimlerini, sosyal güvenlikten yoksun yeni göçmenleri kucaklayan “adil ekonomik düzen” yaklaşımıdır. Bu kesimlere yönelik hayırseverlik ahlakı içeren yiyecek, giyecek, yakacak, sağlık, eğitim yardımları, hareketin bu kitlelerle somut bağlar kurmasını sağlamıştır. Yürütülen etkin belediyeçilik hizmetleri insanların yaşam kalitesini önemli ölçüde iyileştirmiştir. Kentsel rantın (eşitsiz bir biçimde de olsa) daha geniş kesimlerle paylaşılmasıyla partiye olan destek hızlı bir biçimde büyümüştür.⁵

Bu kesimler özellikle 1960 ve 70’li yıllarda Türkiye’nin batı kentlerine yönelik yaşanan yoğun göç ile giderek artmıştır. 1950’de nüfusun sadece %25’i kentlerde yaşarken bu oran 1990’larda %59’a yükselmiştir.⁶ Sanayileşmenin kentleşmeden geride kaldığı bu dönemde hızlı bir gecekondulaşma süreci yaşanmıştır. 1985 yılına gelindiğinde Türkiye’de kentli nüfusun yaklaşık %30’unun gecekondu mahallelerinde yaşadığı görülmektedir. Bu oran Erzurum ve Samsun için %40, İstanbul, İzmir ve Adana için %55, Ankara için ise %70 civarındadır.⁷ Bu kesimler siyasi partiler için önemli bir oy potansiyeli oluşturmuş ve özellikle 1990 sonrasında RP bu kesimleri büyük ölçüde kendine çekmeyi başarmıştır. Hareketin kitlesini hızlı bir biçimde genişletmesinin bir nedeni de 1980 askeri müdahalesinin, milliyetçiliği “kabul edilebilir ölçüde” bir İslam anlayışı ile harmanlayarak 1980

⁵ Öyle ki bazı yerel parti yöneticilerine halk “Robin Hood” adını vermiştir. Bkz. Cihan Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi* (İstanbul: Koç Üniversitesi, 2010), s. 106.

⁶ *Türkiye İstatistik Yıllığı*, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2010), s. 31.

⁷ Ruşen Keleş, “Urban Turkey in the Year 2000: A Pessimistic Scenario”, *Turkey in the Year 2000*, (ed.) Ergun Özbudun , İlder Turan, (Ankara: Siyasi İlimler Derneği, 1989), s. 203-215.

öncesinin kent yoksullarını “kapan” sosyalist-komünist etkilere⁸ ve İran Devrimi'nin yol açabileceği radikal İslam “tehlikesine” karşı desteklemesi olmuştur. Dolayısıyla bir yandan sola darbe vurulmuş⁹, öbür yandan Kemalizm ile İslam uzlaştırılarak statükonun korunması amaçlanmıştır.¹⁰

Milli Görüş'ün ilkelerine baktığımızda radikal İslamcılığın ve anti-küreselleşmeciliğin *sine qua non* olduğunu görürüz. “Milli” kelimesi ulusaldan ziyade dini bir gönderme içermekle¹¹ birlikte hareket politika yoluyla toplumu tepeden aşağıya doğru dönüştürmeyi hedefleyen “ulusal” bir harekettir.¹² Ayrıca İslami entelijansiya Kemalizm'le uzlaşmak bir yana, onu ciddi biçimde eleştiriye tabi tutmaktadır. Hatta daha geniş bir perspektifte moderniteyi eleştirmektedir. Örneğin S. Kutup, A. Şeriati ve A. Mavdudi gibi radikal isimlerden etkilenen Ali Bulaç, modernite, demokrasi, ilerleme ve özgürlükler gibi kavramları batı kaynaklı¹³ olduğu için İslami düzenin düşmanı görmektedir. 1980'ler boyunca modern kavramları açıklayıp eleştirme ve onlara İslam kaynaklı alternatifler bulma çabası gözlenmektedir. Bu durum batının İslam dünyası üzerindeki hegemonyasına karşı bir meydan okuma olarak da ifade edilmektedir.¹⁴ Dolayısıyla Milli Görüş Hareketi batı ve

⁸ 1960'lar boyunca milliyetçiler ve İslamcılar arasında komünist hareketlere karşı bir ittifak kurulduğu gözlemlenmektedir. O dönemde milliyetçiler ve İslamcılar, İslami harekete yakın *Bugün* gazetesinde komünizme karşı yazılar kaleme almışlardır. Bkz. Christos Teazis, *İkincilerin Cumhuriyeti: Adalet ve Kalkınma Partisi* (İstanbul: Mızrak, 2010), s. 49.

⁹ Askeri müdahale Kürt örgütlerine de büyük bir darbe indirerek asimilasyonist bir tavır takınmış ve buna karşı gelişen tepkiler sonucunda Kürt hareketi uzun soluklu bir silahlı ayaklanmaya dönüşmüştür.

¹⁰ Anwar Alam, “Islam And Post-Modernism: Locating The Rise Of Islamism In Turkey”, *Journal of Islamic Studies* 20 (Eylül 2009): 365-366.

¹¹ Teazis, s. 52-54.

¹² Ahmet T. Kuru, “Globalization and Diversification of Islamic Movements: Three Turkish Cases”, *Political Science Quarterly* 120 (Yaz 2005): 269.

¹³ İslami bir düzeni savunan literatürde S. Kutup'un Müslüman entelektüellerin zihinlerinin batılı düşüncelerle zehirlenmiş olduğu manasındaki “westoxification” kavramına sıkça gönderme yapılmaktadır.

¹⁴ İhsan Dağı, “Rethinking Human Rights, Democracy and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey”, *Critical Middle Eastern Studies* 13 (Temmuz 2004): 3.

modernizme şüpheli yaklaşımı¹⁵, İslami değerleri vurgulayan söylemi ve alternatif ekonomik model anlayışı (adil düzen) ile İslamcı entelijansiyaya önemli bir politik zemin sağlamıştır.

Refah Partisi'nin kent yoksullarıyla somut bağlar kurmasını sağlayan “adil ekonomik düzen” yaklaşımı kapitalizm ve komünizmin faydalı taraflarını bir araya getirmeyi buna karşın zararlı taraflarını ise dışlamayı vaat etmektedir. Devletin, doğal kaynakların ve birtakım kamu teşebbüslerinin mülkiyetine sahip olduğu ve üretim ve bölüşüm üzerinde kontrolünün bulunduğu bu model bir çeşit “bürokratik korporatizm” olarak gözükmetedir.¹⁶ “Adil ekonomik düzen” ayrıca fiyatların ülkenin her yerinde aynı olmasını, herkesin lonca benzeri bir ekonomik dayanışma ağı içerisinde yer almasını ve genel bütçeden karşılanan bir sosyal güvence kapsamında korunmasını öngörmektedir.¹⁷ Bu model genel olarak devletin piyasada sıkı bir denetim uyguladığı bir sisteme yakın durmaktadır. Özellikle “fiyatların ülkenin her yerinde aynı olması” iddiası ancak devletin bazı maliyetleri üstlenmesiyle mümkün olacağından piyasa ekonomisinden ciddi bir sapma olarak değerlendirilmektedir. Dahası bu prensip devletin yıllık toplam talebi belirlemesi gibi bir durumu da gündeme getirmektedir ki bu da Çınar'ın belirttiği gibi “ne kadar tüketileceğine” karar veren sosyalist bir ekonomiyi çağrıştırmaktadır.¹⁸ Bu durum *oksimoron* gözükmetedir. Çünkü devletin piyasa mekanizması üzerindeki bu aşırı müdahaleci ve kontrol sahibi rolüne karşın, “adil ekonomik düzen” yaklaşımı aslında serbest piyasacı bir modeli savunmaktadır. Refah

¹⁵ N.Erbakan batıyı küçüksemekte ve maddi gelişmesinin kaynağının İslam olduğunu sıkça vurgulamaktadır. Batı Haçlı seferleri sayesinde İslam medeniyeti ile karşılaşmış ve onun üzerine kendi medeniyetini inşa etmiştir. Dolayısıyla İslam batıdan üstündür ve her türlü gelişmenin kaynağını İslam'da bulmak mümkündür. Manevi ruhtan uzaklaştıkça İslam medeniyetinin gelişmesi de durmuştur ve o ruhun yeniden canlandırılması gerekmektedir. *Aktaran*, Teazis, s. 55-56.

¹⁶ Bakırezer, Demirer, s. 156.

¹⁷ Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen* (Ankara: Refah Partisi, 1991).

¹⁸ Menderes Çınar, “İslami Ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni”, *Birikim* 59 (Mart 1994): 21-32.

partisi önemli oranda yükselişe geçen “otantik”¹⁹ Anadolu burjuvazisinin desteğini almaktadır ki bu da Milli Görüş Hareketi'nin sınıf siyasetini belirleyen ikinci eğilimi oluşturmaktadır.²⁰

1980'li yılların neo-liberal ekonomi politikaları TÜSİAD çevresindeki burjuvaziye güçlendirmekle birlikte küçük ve orta ölçekli taşra burjuvazisinin de palazlanmasını sağlayan genel olarak emek aleyhtarı politikalarıdır. Bununla birlikte Özal'lı yıllar çağdaş Türk toplumunun İslam ve Osmanlı mirasının “resmi düzeyde” meşrulaşmaya başladığı bir dönemi de temsil etmektedir.²¹ Bu bağlamda Özal 1950'lerde DP'nin yaptığı gibi kamusal alanın dışına itilmiş grupları kucaklamaktadır. Ancak ANAP, DP'nin aksine büyük toprak sahiplerine ve çiftçilere yaslanmamaktadır.²² Bu dönemden başlayarak organize sanayi bölgelerine yönelik teşvik ve ayrıcalıklardan yararlanarak gelişen Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) ve özellikle 1990 sonrasında Refah Partisi'nin İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir belediyelerini kazanmasıyla kendilerine sağlanan fırsatları iyi kullanan ticaret ve inşaat sektörü temsilcileri İslami burjuvazinin yükselen unsurları olmuştur. Milli Görüş Hareketi'nin ekonomik temsilcileri olarak da ifade edilebilecek olan bu grup MÜSİAD (Müstakil İş Adamları Derneği) çatısı altında birleşerek TÜSİAD karşısında cılız ama cüretkar bir rakip burjuvazi haline gelmiştir.

MÜSİAD ve Ahlaklı Kapitalistler: Homo Islamicus

MÜSİAD, 1990 Mayıs'ında Erol Yarar, Ali Bayramoğlu, Abdurrahman Esmerer, Natık Akyol, Mehmet Turgut ve Halil Ayan'ın başını çektiği bir grup girişimci tarafından kurulmuştur. Üye sayısı

¹⁹ Ömer Laçiner, “29 Mart Seçimleri: Bir Dönemin Sonunun Tescili”, *Birikim* 240 (Nisan 2009): 3-7.

²⁰ Bakırezer, Demirer, s. 156.

²¹ Alam, s. 366-367.

²² Ali Ekber Doğan, “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, İlhan Uzgel ve Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (ed.), İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix, 2010), s. 288.

1995'te 1700, 1996'da 2100, 1998'de ise 2897'ye çıkmıştır.²³ Doğan, MÜSİAD ve Nakşibendi tarikatı arasındaki bağlantıya dikkat çekerek, Zahit Kotku ve Esat Coşan gibi isimlerin kapitalist piyasa düzeniyle İslamı uzlaştırma çabaları olarak da yorumlanabilecek fikirlerinin²⁴ özellikle Özal dönemiyle birlikte yükselen “İslami” burjuvaziye²⁵ dinsel bir dayanak noktası oluşturduğunu belirtmektedir.²⁶ Öte yandan MÜSİAD küçük ve orta büyüklükteki girişimcilerin kalesi olarak gözükmektedir. E. Yarar da derneğin kuruluş amacında bunu belirtmektedir: “... Biz ne SİYAD'lar gibi mahalli, ne de TÜSİAD ve TÜĞİAD gibi İstanbul ağırlıklıyız. MÜSİAD'ın farkı büyük işletmeler ve holdinglerden ziyade orta ve küçük ölçekli işletmeleri hedef almasıdır...”²⁷

Faizsiz kredi sistemini savunan, özelleştirmelerin uygun koşullarda yerli sanayiciye satılmasını vurgulayan, vergi indirimi ve sektörel bazda teşvik talep eden MÜSİAD başkanı Türkiye'nin AT'ye (Avrupa Topluluğu) üyelik sevdasından da vazgeçmesi gerektiğini dile getirmektedir. “Bağlantısız, çıkarlarını gözeten, bloklara girmeyen bir Türkiye”yi savunmakta ayrıca siyasal eğilimlerinin de en iyi Refah Partisi'nde ifade edildiğini belirtmektedir.²⁸

MÜSİAD'ın yükselişindeki önemli faktörlerden biri Buğra'nın da belirttiği gibi üyeler arasında oluşturulan güven duygusunun sözleşmelere sadık kalınmaması gibi maliyet arttırıcı riskleri ortadan

²³ Doğan, s. 292.

²⁴ Esat Coşan, piyasanın kendi dinamikleri sonucunda dengeye geleceği anlamındaki “görünmez el”i ilahi hikmetin bir tecellisi olarak değerlendirmektedir. Bkz. Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, çev. Ahmet Yıldız, (İstanbul: Kitap, 2005), s. 193.

²⁵ 1995 yılında MÜSİAD üyelerinin yarısının, 1983 sonrasında ANAP döneminde faaliyete başlamış oldukları bilinmektedir. Bkz. Yavuz, s. 131.

²⁶ Doğan, s. 291.

²⁷ Doğan, s. 292.

²⁸ “Mesajımızı En Açık Refah Veriyor”, *Milliyet*, 10 Ekim 1993.

kaldırmasıdır.²⁹ Bu güven duygusunu sağlayan da dini bağlılıktır. Böylece kendine özgü bir çalışma etiği olan, eskiyle bir süreklilik ilişkisi bulunan yeni bir modern girişimci tipi belirlemektedir.³⁰

Emek-sermaye ilişkisinde sendikal hak arama mücadelesinin yerine paternalist enformel ilişkileri hakim kılmaya çalışan bu girişimciler³¹, bireysel hayırseverlik ahlakını teşvik ederek hem kişisel tatmin sağlamak hem de ilişki ağlarını genişletmektedir.³² Bu bağlamda TÜSİAD ile girişimci tipi olarak bir ayrışmaya gidilmektedir. Serbest piyasa koşullarında adaletsizliklerin oluşmaması için gerekli görülen etik değerlerle hareket eden bir girişimci modeli tarif edilmektedir. Dolayısıyla E. Yarar kendisini “kapitalist değil kapital sahibi” olarak tanımlamakta ve aradaki farkın “zenginliği harcama biçiminde” yattığını vurgulamaktadır. Kapitalin “ahlaklı patronların elinde” bulunduğu ve “insanlığın gelişmesi için” harcandığı bir düzen için çalıştıklarını belirtmektedir.³³

Böyle ahlaklı bir kapitalist, ekonomizm yerine manevi değerlerle şekillenen, homo economicus'un alternatifi bir “homo İslamicus” dur. Etik değerlerle donanmış homo İslamicus ekonomik ilişkilerini salt ekonomik rasyonalizm temelinde değil aynı zamanda hak-hukuk ve öbür dünya teması bağlamında da değerlendirmektedir. Böylece etik hedefler üretim, tüketim ve bölüşüm süreçlerine dolaysız bir etkide bulunabilmektedir. Yani Hosseini'nin ifade ettiği gibi ekonomik düzeni belirleyen bir ahlaki düzen söz konusudur.³⁴ Bu anlayışın bireysel

²⁹ Ayşe Buğra, “Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması”, *Sürekli Kriz Politikaları*, (ed.) Neşecan Balkan, Sungur Savran (İstanbul: Metis, 2004), s. 126-147.

³⁰ Şennur Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmenin Derinleşmesi* (Ankara: Vadi, 2006).

³¹ Bu sayede maliyetlerin düşürülmesi sağlanarak rekabet şansları arttırılıyordu.

³² Doğan, *a.g.e.*, 290.

³³ “Ben Kapitalist Değilim”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1993.

³⁴ Hamid Hosseini, “From Homo Economicus to Homo Islamicus: The Universality of Economic Science Reconsidered”, *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*, (ed.) Cyrus Bina, Hamid Zageneh (New York: St. Martins, 1992), s. 110-111.

zenginliğin yaratacağı suçluluğu hafifletebileceği de öne sürülebilir.³⁵ Dolayısıyla benzer etik hedefleri benimsemiş girişimcilerin birbirlerine karşı dürüst, işçilere karşı adil, topluma ise faydalı birer kapitalist olmaları beklenmektedir. Bu açıdan MÜSİAD ekonomik belirlenimli rasyonel davranışı moral ve etik değerlerle yoğurarak TÜSİAD'ın bireyselleşmeci yaklaşımına karşı alternatif "cemaatçi" bir modernleşme önermektedir.³⁶ Böylece sadece pazar payı üzerinden değil, aynı zamanda ülkenin ideolojik ve kültürel yönelimi üzerinden de TÜSİAD ile rekabete girişmiştir.³⁷

Ancak gerek Milli Görüş Hareketi'nin gerekse de MÜSAİD'in yükselişi 28 Şubat Süreci ile birlikte kesintiye uğramış ve Müslüman elitler kendilerini sistemle uyumlu hale getirebilmek için çatışmadan ziyade eklemlenme yollarını aramaya başlamışlardır.

28 Şubat Süreci: Otantik Burjuvazinin Hizaya Çekilmesi ve Gelenekçi-Yenilikçi Ayrışması

28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ordu komutanları rejimin laik ve demokratik niteliklerine zarar verildiği gerekçesiyle politikaya doğrudan müdahalede bulunmuş ve bu durum "yumuşak darbe" olarak adlandırılmıştır.³⁸ Bu sürece giden yolda Erbakan'ın Libya gezisi, İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti, Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, D-8 girişimi, Kudüs gecesi ve tankların gövde gösterisi tansiyonu iyiden iyiye yükseltmiştir. Ayrıca Susurluk kazası ve ona yönelik başlatılan ancak daha sonra hükümet ve "irtica" karşıtı bir harekete dönüşen ışık kapama eylemleri de medyada oldukça ses getirmiştir. Şüphesiz RP'nin

³⁵ Timur Kuran, *İslamın Ekonomik Yüzleri* (İstanbul: İletişim, 2002).

³⁶ E. Fuat Keyman, Berrin Koyuncu, "Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey", *Review of International Political Economy* 12 (Şubat 2005): 120.

³⁷ Alam, s. 368.

³⁸ Ben Lombardi, "Turkey: The Return of the Reluctant Generals?", *Political Science Quarterly* 112 (Yaz 1997): 214-215.

önde gelen isimlerinin bazı açıklamaları – özellikle Erbakan'ın “Türkiye’de faşist laik düzen var” söylemi – da gerginliği tırmandırmıştır. Ancak bütün bu olaylar bir çeşit tetikleyici etki işlevi görmüştür. 28 Şubat sürecinin temel dinamiklerini otantik Anadolu burjuvazisinin, modern burjuvaziye meydan okuyacak kadar güçlenmesinde ve Milli Görüş’ün Soğuk Savaş dönemi sonrası siyasete gerektiği kadar uyum sağlayamamasında aramak gerekmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi MÜSİAD burjuvazisi kendi aralarında ve işçilerle olan ilişkilerinde yaygın cemaat ağlarını ve etik değerleri ekonomik gelişmeleri yönünde kullanmayı başarmıştır. Ayrıca yine bu ağların sayesinde Kombassan, Yimpaş, İttifak Kimpaş, Jet Group gibi holdingler özellikle yurtdışındaki gurbetçilerden geleneksel yollarla döviz temin ederek sermaye birikimlerini arttırmıştır. Giderek güçlü bir rakip haline gelen otantik burjuvazi artık özelleştirme ihalelerinde de boy gösterir olmuştur.³⁹ Bu durum egemen sermayedar çevreleri rahatsız etmeye başlamıştır. Nitekim Mayıs ayında TÜSİAD’ın başını çektiği sivil toplum kuruluşları yayınladıkları bir bildiriyle Cumhuriyetin “şeriat özlemini gerçekleştirmek isteyenlerin” saldırısı altında olduğunu belirterek askerinin uyarısına desteğini göstermiştir. 19 Haziran’daki irtica brifinginde de özelleştirmelerde “irticai kesim yanlısı şirketlere” öncelik verilmesinin yarattığı rahatsızlık dile getirilmiş ve bu şirketlerin giderek güçlenmelerine dikkat çekilmiştir.⁴⁰ Bu süreçte Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) 131 suç duyurusunda bulunmuş ve “irticai şirketlere” karşı bir mücadele başlatılmıştır. Böylelikle Anadolu sermayesi ağır bir yara almıştır.⁴¹ Modern burjuvazi ve sivil – asker bürokrasi arasında bu dönemde kurulan ittifak sonucu Milli Görüş – Anadolu burjuvazisi cephesi yenilgiye uğratılmıştır. Bunun bir parçasını da Devlet Güvenlik Mahkemesinin(DGM) Ekim 1997’de MÜSİAD’a

³⁹ Kombassan’ın Petlas ihalesini alması gibi.

⁴⁰ Doğan, s. 295.

⁴¹ Teazis, s. 122.

açmış olduğu dava oluşturmaktadır. Bu süreçte MÜSİAD'ın gücü egemen burjuvazi karşısında zayıflamıştır. Dava daha sonra düşse de, derneğin başkanlık koltuğunun Erol Yazar'dan daha ılımlı Ali Bayramoğlu'na geçmesine zemin hazırlamıştır. Mart 2000'deki toplantıda dernek aldığı karar gereği hisse senedi satışlarında "İslam" adının kullanılmasını yasaklamış ve Jet Group başkanı Fadıl Akgündüz başta olmak üzere bazı üyeler istifaya zorlanmıştır.⁴² Böylece Anadolu burjuvazisinin ayakta kalabilen aktörleri "büyükler kulübü"ne girebilmek için çatışma yerine artık eklemlenme yollarını aramaya başlamıştır.

Öte yandan otantik burjuvazi 28 Şubat sürecinde şunu fark etmiştir: Milli Görüş Hareketi önemli bir halk desteği sağlamakla birlikte iktidarı güçlü ve kalıcı olmamıştır. Radikal duruşu yüzünden her an iktidardan siyaset dışı yöntemlerle uzaklaştırılabilecek bir görünüm sergilemektedir. Dolayısıyla güven ortamına ihtiyaç duyan otantik burjuvazi RP'yi artık kendi temsilcisi olarak görmekten uzaklaşmıştır.

Aslında RP Soğuk Savaş dönemi konjonktürüyle şekillenen "millici" (küreselleşme karşıtı) çizgisiyle gerek iç, gerekse de dış ittifaklar için tehlikeli bir konumda bulunmaktadır. Avrupa ülkelerine yapılan ihracat göz önüne alındığında, Türkiye'nin AB üyeliğinde isteksiz davranması modern burjuvazi için önemli bir sorun oluşturmaktadır. Benzer şekilde NATO'ya karşı da soğuk bir duruş sergileyen RP, egemen küresel aktörler açısından güven duyulmayacak bir konumda yer almaktadır. Ayrıca Milli Görüş Hareketinin 1990 öncesinin kutuplaştırıcı söylemlerinde ısrar etmesi, iktidarda olmasına rağmen bir kitle partisine dönüşmesini engellemekte ve bu durum parti içinde de muhalif seslerin yükselmesine yol açmaktadır. Aslında kitle partisine dönüşme yolundaki eğilim MSP dönemlerinden beri mevcuttur ve o

⁴² Doğan, s. 302.

dönemde Korkut Özal'ın sağcı, milliyetçi, muhafazakar, hatta bazı sosyal demokratları da içerecek bir siyasi hareket oluşturma çabası söz konusu olmuştur. Nitekim daha sonraki gelenekçi – yenilikçi ayrışmasında da ilk grup ideolojik bir kadro partisinden yana iken, ikinci grup “omurgalı” bir kitle partisinden yana olmuştur.⁴³ Bu ayrışma kapatılan RP yerine kurulan Fazilet Partisi(FP)'nin Mayıs 2000'deki I. Kongresinde gelenekçileri temsil eden Recai Kutan ile yenilikçileri temsil eden Abdullah Gül arasında yaşanan başkanlık seçiminde kesinlik kazanmıştır. 521'e karşı 633 oyla kaybeden yenilikçiler daha sonra Adalet ve Kalkınma Partisini (AKP) kuracaklardır. Gelenekçiler ise Saadet Partisi (SP) çatısı altında güç kaybı yaşayarak siyaset yapmayı sürdürecektir.

AKP: Ütopyanın Bitişi, Sosyal İslam ve Muhafazakar Demokratlar

Ağustos 2001'de kurulan AKP, 15 ay sonra girdiği Kasım 2002 genel seçimlerinde %34,4 (365 milletvekili) gibi beklenmedik derecede yüksek bir oy oranı ile birinci parti olmuştur. Bu seçimde Erbakan'ın SP'sinin oy oranı ise %2,5 civarında kalmıştır.⁴⁴ Mart 2004 yerel seçimlerinde AKP %40 seviyesine ulaşırken toplam 1753 başkanlık elde etmiş, SP ise genel seçimlere kıyasla oy oranını bir parça daha yükseltmiştir (%4,8 ve 63 başkanlık).⁴⁵ SP'nin yerel seçimlerde 350 bin civarındaki oy artışının Milli Görüş'ün etkin belediyeçilik siyasetinin sağladığı itibardan kaynaklanmış olduğu düşünülebilir. Öte yandan bu iki parti arasındaki oy uçurumu göstermektedir ki, AKP köken olarak her ne kadar Milli Görüş Hareketi'nden çıkmış olsa da, kısa sürede en azından söylemsel düzeyde Milli Görüş'ten farklılaşmış⁴⁶ ve bu konuda

⁴³ Teazis, s. 83.

⁴⁴ http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=14, erişim tarihi 12.02.2011

⁴⁵ <http://secim.ihh.com.tr/Bolgeler.aspx?il=0&ilce=0&belde=0&parti=0&skod=1062&stip=7&ss=28%20Mart%202004%20Belediye%20Se%C3%A7imi>, erişim tarihi 12.02.2011

⁴⁶ Eski ekol İslamcılardan kopuşu belirtmek için kullanılan “Milli Görüş gömleğini çıkardık” biçimindeki söylem AKP'nin *leitmotif*lerindedir. Bkz. “Milli Görüş'ü Terk

seçmeni ikna etmeyi başarmıştır. Milli Görüş Hareketi'nin tepe noktaya ulaştığı RP döneminde bile oy oranlarının en fazla %20 civarında olduğu hatırlanırsa, AKP'nin bu başarısının altında yatan özellikle sağ seçmenin büyük çoğunluğuna hitap eden bir kitle partisi olma çabası daha iyi anlaşılabilir. Üstelik 1990'larında sonunda merkez sağ partilerin erimesi AKP'yi alternatifsiz bir konuma taşımıştır.

AKP'yi tek başına iktidara taşıyan faktörlerin başında radikal İslamcı çizgiden kendini ayırması⁴⁷ ve daha ılımlı bir muhafazakar demokrat⁴⁸ söylemi benimsemesi gelmektedir. 28 Şubat sürecinden sonra post-İslamcı entelijansiya daha kapsayıcı bir modernite dili kullanarak hem meşruiyetini güçlendirmiş hem de Kemalist devlet hegemonyasına karşı gerek iç gerekse de dış ittifaklar geliştirmeyi başarmıştır. Dolayısıyla post-İslamcı elitler *per se* bir İslami referans yerine batılı-modern bir referans kullanmaktadır.⁴⁹ N. Erbakan'ın “eski ekol İslamcılığı” karşısında bu yenilikçi grup İslami değer ve standartlara saygı duymakta fakat açık bir biçimde bir dini programa sahip gözükmemektedir.⁵⁰ Alam'ın da belirttiği gibi post-İslamcılar Kemalist rejimi eleştirmekte fakat onu reddetmemektedir.⁵¹ Başka bir ifadeyle Cumhuriyet'in modernleşme projesini geleneksel toplum yapısı ve dine karşı katı bir laiklik politikası izlediği gerekçesiyle eleştirmekle birlikte Tanzimat'tan beri izlenen modernleşme projesini *a priori* kabul etmektedir. Bu durum dine dayalı bir siyasal rejim özleminden çok gündelik yaşamı yeniden kurma çabası olarak da değerlendirilmektedir. Yani politik İslam'dan ziyade bir sosyal İslam söz konusudur.⁵² Bu

Ettiler”, *Milliyet*, 17 Mayıs 2003; “Erdoğan: Gömleği Kaç Kez Çıkardık”, <http://www.haber7.com/haber/20070720/Erdogan-Gomlegi-kac-kez-cikardik.php>, erişim tarihi 12.02.2011.

⁴⁷ “AKP liderlerinin en kritik özelliği kişisel planda dindarlıklarını korurken, sık sık İslamcılardan ne kadar farklı olduklarını vurgulamalarıydı.” Bkz. Tuğal, s. 71.

⁴⁸ Yalçın Akdoğan, *AK parti ve Muhafazakar Demokrasi* (İstanbul: Alfa, 2004).

⁴⁹ Dağı, s. 7.

⁵⁰ Alam, s. 372.

⁵¹ Alam, s. 375.

⁵² Bu görüş için bkz.Yavuz, 2010.

yüzden Nasr, AKP ile yükselen hareketin “İslami Demokrasi” olarak değil olsa olsa bir “Müslüman Demokrasisi” olarak adlandırılabileceğini belirtmektedir.⁵³

AKP, şüphesiz Serbest Fırka, Terakkiperver Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi ile gerek kadro gerekse de genel siyasi yaklaşım olarak benzerlikler taşımaktadır. Çünkü nihayetinde bu partilerin hepsi sağ-muhafazakar partilerdir ve devletin resmi görüşüne karşı bir muhalefet geliştirmişlerdir. Erken dönemlerde otoriter devlet aygıtına karşı ön plana çıkan “Hilafetin kaldırılması” konusundaki muhalefettir ve bu günümüzde artık “sineye çekilmiş” gözükmektedir. 1960'lardan sonra ise devletle bütünleşen bu sağ-muhafazakar partiler AKP'nin aksine devletçi-millici bir kalkınma stratejisi benimsemiştir. Ancak ANAP ile birlikte serbest piyasacı ve ihracata dönük bir anlayışa geçilmiştir ki AKP de bu neo-liberal anlayışı benimsemiştir.

Milli Görüş'ün devletçi, küreselleşme karşıtı, İslami referanslı, radikal bir duruşu vardır. Her ne kadar RP 4. Büyük Kongresi'nde bu çizgiden ayrılmaya başladığının⁵⁴ sinyallerini vermiş olsa da esas kopuş 28 Şubat 1997'den sonra gerçekleşmiştir.⁵⁵ 2002 seçimlerinden sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen Abdullah Gül, *New York Times*'a verdiği demeçte, “İslami kimliğin demokratik şeffaf ve modern dünya ile uyumlu olduğunu” kanıtlayacaklarını belirtmiş, ayrıca Türkiye'nin NATO üyeliğine vurgu yapmıştır.⁵⁶ Erdoğan da seçimlerin ardından “hayat tarzlarına müdahale etmeyecekleri, başörtüsünü temel mesele

⁵³ Vali Nasr, “The Rise of Muslim Democracy”, *Journal of Democracy* 16 (Nisan 2005): 13-27.

⁵⁴ Teazis, s. 89.

⁵⁵ Bülent Arınç da bunu belirtmektedir: “28 Şubata dek AB'ye düşmandım. Türkiye'nin AB üyeliğinden söz etmeyi vatana ihanet sayardım... 28 Şubat sürecinde yaşadıklarım, beni AB hedefine gitme konusunda ikna etti. Bu hedefe gitme gereğine inandım.” Bkz. Aslı Aydıntaşbaş, “28 Şubat Hesaplaşması”, *Sabah*, 1 Mart 2007.

⁵⁶ “Gül: İslamla Modernliğin Uyumunu Kanıtlayacağız”, *Hürriyet*, 17 Kasım 2002.

yapmayacakları, Türkiye'yi yeni bir 28 Şubat sürecine sürüklemeyecekleri, AB'ye tam üyelik sürecine hız verecekleri, Dünya ile entegrasyonu güçlendirecekleri, IMF programını kararlılıkla uygulayacakları" vaadinde bulunmuştur.⁵⁷ Bu açıklamalar moderniteyle uyumu, İslami söylemin yumuşatılmasını ve Batı ile bütünleşme çabasını ifade ettiğinden Milli Görüş çizgisinden bir kopuş olarak nitelendirilebilir. Başka bir deyişle küreselleşme çağında post-İslamcı elitler sivil – asker bürokrasinin gücünü kırabilmek için AB ile entegrasyona çabalarken aynı zamanda “adil(İslami) düzen” ütopyalarından da vazgeçmişlerdir.⁵⁸ Türkiye'de siyasal İslam devrimci ruhundan ve topyekûn bir değişim iddiasından uzaklaşmıştır.⁵⁹

Kısacası AKP iktidara bir “İslamcı parti” olarak gelmemiştir. Parti, Milli Görüş Hareketinden gelen fakat her fırsatta kendisini farklılaştırmak isteyen,⁶⁰ “Batı standartlarında demokrasi talep eden bir grup yeni Müslüman entelektüel kesimin” ve neo-liberal ekonomik politiklardan yana “Müslüman işadamı sınıfının gelişmesinin sosyolojik bir sonucudur.”⁶¹

Sonuç Yerine: İslami Hareketin Küresel Kapitalist Sistem ve Kemalist Düzenle Uyumlu Hale Gelişi

Türkiye'de İslami hareketler ilk bakışta Arap coğrafyasındakilere benzer bir biçimde devlet aygıtına ve resmi ideolojiye muhalefet biçiminde kendisini ortaya koymuş gözükmektedir. Ancak Türkiye'de din-devlet ilişkileri önemli farklar taşımaktadır. 19. yüzyıl Tanzimat Dönemi boyunca Türkiye'nin yaşadığı batılılaşma/laikleşme süreci İslamı kamusal alanda zayıflatmıştır. Buna karşılık Türkiye'de İslami

⁵⁷ “6 Güvence”, *Hürriyet*, 4 Kasım 2002.

⁵⁸ Dağ, s. 17.

⁵⁹ Tuğal, s. 138.

⁶⁰ “Erdogan: Milli Görüş'ün Değil Demokrat Parti'nin Devamıyız”, *Zaman*, 17 Mayıs 2003.

⁶¹ Bakırezer, Demirer, s. 159.

kesim siyasal alandan dışlanmamıştır.⁶² Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte İslami kimlik siyasal alanda daha fazla temsil edilme imkanı bulmuştur. DP bir anlamda Kemalist Devrime karşı tepkileri demokratik bir yöntemle “sistem içine çekerek” marjinalleşmenin önüne geçmiştir.⁶³ Bu süreçte İslami hareket sağcılarla sürekli ittifak halinde olmuş, dolayısıyla anti-komünist bir duruş sergilemiş, bunun bir sonucu olarak da sosyalist fikirlere karşı cephe almıştır. Oysa Ortadoğu'daki diğer Müslüman ülkelerde sosyalist fikirler Müslüman elitler arasında çeşitli ölçülerde kabul görmüştür.⁶⁴ Ayrıca pek çoğunun bir koloni geçmişi olması dolayısıyla bu ülkelerdeki İslami hareketler, emperyalizme (dolayısıyla bir anlamda batı kapitalizmine) ve işbirlikçi olarak algılanan devlete karşı da bir gelişim seyri izlemiştir. Dolayısıyla hem devlet onları siyasal alandan dışlamış hem de onlar devleti dışlamıştır. Dini kontrol altında tutan güçlü bir devlet geleneğinden⁶⁵ gelen Türkiye'de ise sağcı-muhafazakar partiler Kemalist devlet aygıtını eleştirseler de hiçbir zaman açıkça karşısında yer almamıştır. Mert'in de belirttiği gibi Demokrat Parti ile geniş kesimlerin siyasete katılması, aynı zamanda “Cumhuriyet rejiminin teyit edilmesi” anlamına gelmektedir.⁶⁶

1970'lerin başında İslami hareketin merkez sağ partilerden desteğini çekerek kısmen özerk bir yol izlemesinin önemli bir nedeni taşra - merkez burjuvazisi çatışmasıdır. Dolayısıyla Milli Görüş hareketi, merkez sağ partilere göre daha radikal bir İslami çizgi benimsemekle birlikte aynı zamanda yükselişe geçen otantik burjuvazinin çıkarlarını da temsil etmektedir. Bu yüzden 1980'lerden sonra İslami hareketin yükselişi Geç Osmanlı dönemlerinden beri elitler

⁶² Oysa örneğin Kürt hareketi çok net bir biçimde dışlanmıştır.

⁶³ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi* (İstanbul: Selis, 2007), s. 136.

⁶⁴ Zaten Türkiye'deki İslamcılarının önemli bir bölümünün sosyalizm okumaları da bu kanal üzerinden gerçekleşmiştir.

⁶⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Timaş, 2010), s. 23-26.

⁶⁶ Mert, s. 10.

arasında süregelen ideolojik – kültürel ve ekonomik alana yönelik bir mücadelenin sonucudur. Bu süreçte esas etkiyi Özal'ın neo-liberal politikalarından yana yeni sağcı ANAP'ı yapmıştır. Özal, MÜSİAD üyelerinin gelişimini teşvik ederek, yeni bir girişimci tipinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

1980'ler özellikle İran Devrim'i ve Sovyet Rejiminin *de facto* olarak ortadan kalkması ile tüm dünyada İslami harekete büyük bir heyecan vermiştir. 1990'ların ortaları Türkiye'de İslami hareketin temsilcisi konumundaki Milli Görüş için rüya gibidir. Cumhuriyet tarihinde ilk defa İslami söylem ve sembolleri bu kadar dolaysız bir biçimde kullanan, resmi ideolojiyi "içine sindirememiş" bir parti seçimlerden birinci olarak çıkmıştır. Üstelik entelektüel düzeyde yaptıkları sadece Kemalist devletin *per se* bir eleştirisi değil aynı zamanda Tanzimattan bu yana yerleştirilmeye çalışılan, modernite/batı değer ve normlarıdır. Bu çerçevede ilk defa sivil – asker bürokrasi ve modern burjuvazinin hegemonik konumu tehdit edilmeye başlanmıştır. Zaten 28 Şubat sürecinin en önemli nedenlerinden birisi de budur.

İslamcı hareket içerisindeki kırılma ve AKP'nin yükselişi de tam bu noktada başlamıştır. Post-İslamcılar adil düzenden vazgeçip küresel kapitalist sisteme entegre olmaya çabalayarak ve Kemalist düzenin reddi yerine makul bir eleştirisini benimseyerek tek başına iktidar olabilecek bir kitle partisi oluşturmuştur. İslamcılar 28 Şubat öncesinde Kemalist devlet hegemonyasına cepheden taarruza geçmişken, 2000'lerde post-İslamcılar eleştirileriyle baskıcı devleti kendi paylarına daha makul hale getirmiş, egemen bloğa dahil olmuş, ittifakları genişletmiş ve son kertede hegemonyayı kaldırmak yerine yeniden üretmişlerdir. AKP'nin iktidara gelişi radikal İslamcıların gözünde devleti daha meşru kılmış, radikal İslamcılığı ılımlılaştırarak sisteme çekmiştir. Artık mesele devleti İslamileştirmek değil, İslami değerlere saygı duyan yöneticilerin toplumda İslami yaşantıya müdahalede

bulunmamalarıdır. Ne devlet İslama ne de İslam devlete karışmalıdır. Böylece Kemalistlerin gerçekleştirmekte pek başarılı olamadığını AKP rıza ile toplumun devlete sadakatini pekiştirerek sağlamıştır: Laik devlet artık onaylanmıştır. Bir açıdan Milli Görüşün radikalizmi AKP sayesinde massedilmiştir.⁶⁷ Bu anlamda söylemsel olarak Milli Görüş'ün İslami referanslı çerçevesinin aksine insan hakları ve demokratikleşme gibi batılı kavramlara başvurulmaktadır. Ancak bunun sadece araçsal bir pragmatizm olduğu düşüncesi sosyolojik olarak uygun gözükmemektedir. Yani İslamcıların radikal bir söylemle iktidarlarını sürdürmeyeceklerini anlayınca, “küçük bir taktik değişikliği ile” daha ılımlı bir söylem benimsemeye başladıklarını ileri sürmek, toplumsal değişimi göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Çünkü 1990'ların ikinci yarısında Türkiye toplumu artık 1970 ve 1980'lerdeki toplum değildir. Ayrıca bu yaklaşım seçmenleri “pasif ve basitçe yönlendirilebilen” kitleler olarak değerlendiren tepeden/üstten bakışı yansıtmaktadır. Oysa söylemi ılımlılaştırmanın kitle partisine dönüşme yolunda bir garantisi olmadığı gibi, radikal söylemden uzaklaşmanın var olan seçmen tabanını kaybetme riski taşıdığı da yadsınamaz. Üstelik post-İslamcı elitler de bu değişimden etkilenmişlerdir. Ama daha da önemlisi bu değişim ihtiyacını fark etmişlerdir. Bu talebin sadece İslamcılardan gelmediği düşünülürse, AKP'nin tabanını nasıl genişlettiği daha kolay anlaşılabilir. AKP, bir *Procrustes*⁶⁸ olarak görülen devletin AB reformları çerçevesinde dönüştürülmesini talep eden geniş bir toplumsal tabandan destek almaktadır. Bu durum Tanzimattan beri gerçekleştirilen batıya endeksli modernleşme projesiyle benzeşmektedir. AKP'nin demokratikleştirme çabaları AB üyeliği ile birbirine bağlanmış gözükmektedir. AB'nin Türkiye'nin üyeliğine bakışı, özellikle Fransa ve Almanya'daki sağcı hükümetlerin iç politikadaki çıkarlarına bağlı

⁶⁷ Bkz. Tuğal, 2010.

⁶⁸ Boylarını yatağa uydurmak için konukların kol ve bacaklarını çekip uzatan ya da kesip kısaltan efsanevi dev.

gözükmesi ve *ad hoc* yaklaşımlar benimsemesi AKP'nin AB reformlarını hayata geçirmedeki kararlılığını ne derece etkileyeceği önemli bir sorudur. Yine de Türkiye'nin büyük çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak, İslam ile laiklik ve demokrasiyi uzlaştırması ve özellikle 28 Şubat süreci sonrası bu konuda aktör olarak öne çıkan AKP'nin rolü hafife alınmamalıdır.

Kaynakça

Akdoğan, Yalçın, *AK parti ve Muhafazakar Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Alam, Anwar, "Islam And Post-Modernism: Locating The Rise Of Islamism In Turkey", *Journal of Islamic Studies*, 20 (Eylül 2009): 352-375.

Bakırezer, Güven ve Demirer, Yücel, "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (ed.), İlhan Uzgel, Bülent Duru Ankara: Phoenix, 2010, s. 153-178.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2007*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008.

Buğra, Ayşe, "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması", *Sürekli Kriz Politikaları*, (ed.) Neşecan Balkan, Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, s. 126-147.

Çınar, Menderes, "İslami Ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni", *Birikim* 59 (1994): 21-32.

Dağı, İhsan, "Rethinking Human Rights, Democracy and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey", *Critical Middle Eastern Studies* 13 (2004): 135-151.

Doğan, A. Ekber, "İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (ed.), İlhan Uzgel, Bülent Duru Ankara: Phoenix, 2010, s. 283-306.

Erbakan, Necmettin, *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara: Refah Partisi, 1991.

Hosseini, Hamid, "From Homo Economicus to Homo Islamicus: The Universality of Economic Science Reconsidered", *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*, (ed.) Cyrus Bina, Hamid Zageneh, New York: St. Martins Press, 1992, s. 103-120.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Keleş, Ruşen, "Urban Turkey in the Year 2000: A Pessimistic Scenario", *Turkey in the Year 2000*, (ed.) Ergun Özbudun , İlter Turan, Ankara: Siyasi İlimler Derneği, 1989, s. 203-215.

Keyman, E. Fuat ve Koyuncu, Berrin, "Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey", *Review of International Political Economy* 12 (2005): 105-128.

Kuran, Timur, *İslamın Ekonomik Yüzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Kuru, T. Ahmet, "Globalization and Diversification of Islamic Movements: Three Turkish Cases", *Political Science Quarterly* 120 (2005): 253-274.

Laçiner, Ömer, "29 Mart Seçimleri: Bir Dönemin Sonunun Tescili", *Birikim* 240 (2009): 3-7.

Lombardi, Ben, "Turkey: The Return of the Reluctant Generals?", *Political Science Quarterly* 112 (1997): 191-215.

Mert, Nuray, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Yayınları, 2007.

Nasr, Vali, "The Rise of Muslim Democracy", *Journal of Democracy* 16 (2005): 13-27.

Özdemir, Şennur, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmenin Derinleşmesi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

Teazis, Christos, *İkincilerin Cumhuriyeti: Adalet ve Kalkınma Partisi*, İstanbul: Mızrak Yayınları, 2010.

Tuğal, Cihan, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010.

Türkiye İstatistik Yılığ, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2010.

Yavuz, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar*, çev. Ahmet Yıldız, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Gazeteler

“6 Güvence”, *Hürriyet*, 4 Kasım 2002.

Aslı Aydıntaşbaş, “28 Şubat Hesaplaşması”, *Sabah*, 1 Mart 2007.

“Ben Kapitalist Değilim”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1993.

“Erdogan: Milli Görüş'ün Değil Demokrat Parti'nin Devamıyız”, *Zaman*, 17 Mayıs 2003.

“Gül: İslamla Modernliğin Uyumunu Kanıtlayacağız”, *Hürriyet*, 17 Kasım 2002.

“Mesajımızı En Açık Refah Veriyor”, *Milliyet*, 10 Ekim 1993.

“Milli Görüş'ü Terk Etiler”, *Milliyet*, 17 Mayıs 2003.

İnternet Kaynakları

<http://www.belgenet.net>

<http://www.haber7.com>

Künye:

Bölükbaşı, Musatafa “Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II**, (2012): 166-187.